

**TAQRIZCHI: Muhammadjon Samadqulov Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali
“Iqtisodiy-ijtimoiy fanlar” kafedrasi mudiri, PhD**

Xidrnazarov Azamat Mamarajabovich

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filali,
“Iqtisodiyot va turizm” kafedrasi katta o'qituvchisi
azamatkhidrnazarov1985@gmail.com

**IQTISODIY O'SISH SIFATI VA AHOLI DAROMADLARI O'RTASIDAGI MUTANOSIBLIKNI
TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI**

Abstrakt. Maqolada iqtisodiy o'sish sifati va aholi daromadlari o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlashning nazariy asoslari keltirilgan

Kalit so'zlar: Iqtisodiy o'sish, YalM, ekstensiv iqtisodiy o'sish, intensiv iqtisodiy o'sish, soliqqa tortish, aholi daromadlari.

Iqtisodiy o'sish tushunchasi

Iqtisodiy o'sish bevosita YalM hajmining mutlaq va aholi jon boshiga hamda iqtisodiy resurs xarajatlari bar bir birligi hisobiga o'sishi, sifatining yaxshilanishi va tarkibining takomillashuvida ifodalanadi¹.

Iqtisodiy o'sishni YalM mutlaq hajmining ortishi orqali yoki aholi jon boshiga real YalM miqdoring ortishi orqali o'lchash buning qanday maqsadda amalga oshirilayotganiga bog'liq bo'ladi. Odatda, biron bir mamlakat iqtisodiy o'sishini YalM mutlaq hajmining ortish orqali o'lchash uning iqtisodiy salohiyatini baholashda, aholi jon boshiga real YalM miqdoring ortishi orqali o'lchash esa mamlakatdagi turmush darajasini taqqoslashda qo'llaniladi. Mamlakatning iqtisodiy o'sish sur'atini tavsiflaydigan mazkur ko'rsatkichlar (real YalM va aholi jon boshiga real YalMning o'sishi) miqdoriy ko'rsatkichlar bo'lib, ular birinchidan, mahsulot sifatining oshishini to'liq hisobga olmaydi va shu sababli, farovonlikning haqiqiy o'sishini to'liq tavsiflab berolmaydi; ikkinchidan, real YalM va aholi jon boshiga YalMning o'sishi bo'sh vaqtning sezilarli ko'payishini aks ettirmaydi va farovonlik real darajasini pasaytirib ko'rsatilishiga olib keladi; uchinchidan, iqtisodiy o'sishni miqdoriy hisoblash boshqa tomondan uning atrof-muhitga va inson hayotiga salbiy ta'sirini hisobga olmaydi. Shunga ko'ra, iqtisodiy o'sishning barcha tavsifi yillik o'sish sur'atlarining foizdagi o'lchovida to'liq o'z ifodasini topadi:

$$O'S = \frac{YalM_{joriy\ davr} - YalM_{bazis\ davri}}{YalM_{bazis\ davri}} * 100\%$$

bu yerda;

O'S-iqtisodiy o'sish sur'ati, foizda; YalM bazis davr - taqqoslanayotgan davr (yil)dagi real YalM hajmi;

YalM joriy davr-joriy davr (yil)dagi real YalM hajmi Ekstensiv iqtisodiy o'sishga ishlab chiqarishning avvalgi texnikaviy asosi saqlanib qolgan holda ishlab chiqarish omillari miqdoring ko'payishi tufayli erishiladi.

Iqtisodiy o'sishning intensiv turi sharoitida mahsulot chiqarish miqyoslarini kengaytirishga ishlab chiqarish omillarini sifat jihatidan takomillashtirish, yanada ilg'or ishlab chiqarish vositalarini va yangi texnikani qo'llash, ishchi kuchi malakasini oshirish, shuningdek, mavjud ishlab chiqarish potensialidan yaxshiroq foydalanish yo'li bilan erishiladi. Iqtisodiy o'sish ikki xil usul bilan aniqlanadi va o'lchanadi.

Birinchi usul, YaMMni (YalM, SMM) o'tgan davrga nisbatan o'zgarishi sifatida aniqlanadi va mamlakatning umumiy iqtisodiy imkoniyatlari harakatini aniqlash uchun ishlatiladi. Ikkinchi usul, real YaMMni (YaMM,* 'SMM) o'tgan davrga nisbatan aholi jon boshiga o'zgarishi sifatida aniqlanadi. Umumiy iqtisodiy o'sish darajasi aslida YalM miqdori bilan

belgilanadi. Shuningdek bu ko'rsatkichlar miqdori va hal qilayotgan vazifasiga qarab YaMM yoki MD ham

¹ McConnell, Campbell R. Economics: principles, problems, and policies 17th ed. 2008 page 411

bo'lishi mumkin. Bu ko'rsatkichlarning bari bir-biriga juda ham yaqin. YaMM ham YalM kabi ushbu mamlakat aholisi olayotgan daromadlar miqdorini ko'rsatadi. Shuning uchun ham uni aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar dinamikasi va darajasini aniqlayotganda foydalanish mumkin. Iqtisodiy o'sish nazariyasi va modellarida umumiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning farqi unchalik katta ahamiyatga ega emas. Chunki, ulaming farqi iqtisodiy o'sish chegarasi va omillari o'sish darajasini tahlil qilishda hal qiluvchi jarayon bo'lib hisoblanmaydi.

Iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar

Iqtisodiy o'sish avvalom bor foydalanilayotgan resurslarning soni va sifatiga, shuningdek foydalanilayotgan texnologiyaga bog'liq. Agarda qaralayotgan omillar va iqtisodiy o'sish tarkibiy qismlari yaxlitlashtirilgan bo'lsa iqtisodiy o'sishni ekstensiv va intensiv o'sishga bo'lish mumkin. Agarda foydalanayotgan resurslar miqdori o'zgaray qolgan holda ishlab chiqarish o'ssa to'liq intensiv omillar hisobiga amalga oshgan hisoblanadi.

Umuman olganimizda iqtisodiy o'sish bir nechta omillar ta'sirida amalga oshiriladi. Ya'ni:

1. Tabiiy resurslar soni va sifati;
2. Mehnat resurslari soni va sifati;
3. Asosiy kapital hajmi;
4. Texnologiya va boshqalar.

Ushbu omillarning barchasi ishlab chiqarishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu esa iqtisodiy o'sish istiqbollari belgilashda ishlab chiqarish funksiyalaridan keng foydalanish imkonini beradi. Ya'ni iqtisodiyotdagi ishlab chiqarish omillari miqdorining qo'shimcha o'sish sur'atlari (AK/K va AL/L) va texnika taraqqiyoti natijasida ularning umumiy unumdorligini qo'shimcha o'sish sur'atlariga (AA /A) bog'liq holda mahsulot ishlab chiqarishning qo'shimcha o'sish sur'atini (AY / Y) hisoblash imkonini beradi:

$AY/Y = a (AK/K) + (1-a) (AL/L) + AA/A$

Bu yerda, a koeffitsiyenti - ishlab chiqargan mahsulotda kapital hissasi;

1-a koeffitsiyenti - ishlab chiqargan mahsulotda mehnat hissasi.

Iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi intensiv omillar hamma vaqt ham qadrlangan va iloji boricha ulardan foydalanishga harakat qilinadi. Shuning uchun ham davlat iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash maqsadida, fan-texnikaning istiqbolli yo'nalishlarini belgilash, xodimlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, soliq mexanizmi va tizimini iloji boricha ixchamlashtirish kabi ishlarni olib bormoqda.

Iqtisodiy o'sishga mamlakatning soliq tizimi ham sezilarli ta'sir qiladi. Soliqqa tortish stavkalarini kamaytirish va amortizatsiyaga ajratmalarning o'sish tomon o'zgarishi investitsiyalar hajmini ko'paytiradi va shu orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

Keyingi yillarda ijtimoiy va ekologik muammolarni kuchayishi deyarli barcha mamlakatlarda iqtisodiy o'sish eng avvalo aholi farovonligini ta'minlashning sharti sifatida qaralmoqda. Chunki, iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash zarurligi sababli rivojlangan mamlakatlarda amal qilgan iqtisodiy o'sishning miqdoriy nazariyasi o'z o'rnini iqtisodiy o'sishning sifat nazariyasiga bo'shatib berdi.

Ya'ni davlat siyosati iqtisodiy o'sishning quyidagi muammolarini hall qilishga yo'naltirilgan:

-iste'mol darajasi yuqori bo'lgan iqtisodiyotning barqaror
holatini ta'minlashga qaratilgan omonat jamg'arish me'yorlarini
tanlash;

- aholi o'sishini tartibga solish;
-fan-texnika taraqqiyotining ekologik jihatdan xavfsiz yutuqlarini
joriy etish va mehnat unumdorligini oshirish.

Iqtisodiy o'sishning ijtimoiy yo'naltirilganligi kuchayib borishi
bilan amaliyotda xalq farovonligi tushunchasi jamiyat ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotining eng muhim mezonlari
sifatida yanada

aniqlanmoqda va kengaytirilmoqda. Agarda ilgari uni moddiy
ta'minlanganlikning miqdoriy ko'rsatkichlari aks ettirgan bo'lsa,

hozirda birinchi o'ringa o'rtacha umr ko'rish, o'lim darajasi, shu
jumladan bolalar o'limi, ishsizlik darajasi, daromadlar tengsizligi,

ta'lim darajasi, atrof-muhitning ifloslanishi va boshqa shu kabi
ko'rsatkichlar qo'yilmoqda. Ya'ni iqtisodiy o'sish shaxsning rivojlanib borishi uchun sharoit yaratib berishi lozim.

Iqtisodiy o'sishning salbiy oqibatlaridan biri bo'lib aholini
ijtimoiy, mulkiy tabaqalanishi kuchayishi hisoblanadi. Shuning uchun

ham davlat aholi turli qatlamlarini himoya qilish maqsadida ijtimoiy
siyosatlarni olib boradi.

Davlat ushbu ijtimoiy siyosatlarni olib borishdan oldin aholi daromadlari miqdorini aniqlaydi. Aholi
daromadi ish haqi, dividendlar va foizlardan, shuningdek, transfert to'lovlaridan tashkil topadi.
Daromadlarning kengroq ma'nosi pulsiz yoki imtiyozli narxlarda aholi oladigan tovarlar va ta'lim, sog'liqni
saqlash, uy-joy kommunal xo'jaligi, transport va boshqa xizmatlar ko'rinishidagi to'lovlarni ham o'z ichiga oladi.

Davlat daromadlarning qayta taqsimlanishini asosan ikki xil
tayanch omillar yordamida amalga oshiradi:

1. Soliq tizimi.

2. Transfert dasturlari.

Davlat transfert dasturlaridan tashqari yana bir qator nodavlat va
jamoat dasturlari ham mavjud. Davlat va nodavlat tashkilotlari transfert

dasturlarini barcha turlari yagona bir maqsadga, ya'ni aholi
daromadlarini tenglashtirishga yo'naltirilgan.

Iqtisodiy o'sish turlari

Ilmiy-texnika taraqqiyoti iqtisodiy jihatdan yetakchi omil
ekanligi o'sish, birinchi bo'lib 1950-yillarda ifodalangan Amerikalik iqtisodchi R. Solou. U 1909-1949-

yillarda Amerika iqtisodiyotining rivojlanishini o'rgangan va buni ko'proq aniqladi. Mehnat unumdorligining
o'sishining 80% ilmiy-texnik

taraqqiyot hisobiga erishiladi.

Iqtisodiy o'sishning ekstensiv turi ikkiga bo'linadi pastki turi:

- oddiy proporsional, barcha tarmoqlarning rivojlanish darajasi
past;

- tarkibiy, uning ichida tarkibiy qayta qurish, ya'ni ayrim sanoat
tarmoqlari yuqori darajada rivojlanadi, boshqalari esa past va ishlab

chiqarishning mutlaq pasayishi bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy o'sishning intensiv turi ishlab chiqarishning bevosita
omillarini sifat jihatidan takomillashtirish orqali moddiy ne'matlar va

xizmatlar ishlab chiqarishni ko'payishini o'z ichiga oladi:

Ilg'or texnologiyalarni qo'llash, ishchi kuchidan foydalanish,
yuqori mehnat unumdorligi va boshqalar.

Shu munosabat bilan ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlari asosiy
omilga aylanmoqda. Har bir birlikdan yakuniy mahsulot chiqishi ortadi

ishlab chiqarish bilan bog'liq omillarning sifati oshadi. Shuning uchun
ishlab chiqarishni ko'paytirish ikki baravar boshqa korxonani qurish

talab qilinmaydi.

Ushbu natijani mavjud ishlab chiqarishni rekonstruksiya qilish va texnik jihatdan qayta jihozlash va mavjud omillardan yaxshilab foydalanish orqali olish mumkin.

Iqtisodiy o'sishning intensiv turiga bo'linadi ikkita kichik tip: - qisman yoki kapitalni talab qiladigan; - universal yoki mablag' tejash birinchi pastki turda intensivatsiya faqat o'z ichiga oladi yashash uchun mehnat xarajatlari. Zamonaviy sharoitda bu mehnatni mexanizatsiyalash bilan bog'liq. Binobarin, jonli mehnat asta-sekin mashina mehnati bilan almashtiriladi. Shu bilan birga, iqtisodiy o'sishning kapital talab qiladigan turi ikki shaklda namoyon bo'ladi. Birinchi shakl ishlab chiqarishni ko'payishi bilan bog'liq qo'shimcha mehnat ishtirokisiz, ya'ni mehnat unumdorligini oshirish orqali.

Ikkinchi shakl ancha rivojlangan. Bu to'liq deb hisoblanadi, qo'l mehnati ishlab chiqarishdan siljiydi.

Intensiv iqtisodiy o'sishning ikkinchi kichik turi uning doirasida hamma intensivlashishi bilan ajralib turadi ishlab chiqarish resurslari (ishlab chiqarish omillari). Bu quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- ijtimoiy mahsulotning mehnat, fond va moddiy iste'molining pasayishi, shu bilan birga uning ilmiy intensivligi oshadi;
- mehnat unumdorligining yuqori o'sish sur'atlari uning capital-mehnat nisbati bilan taqqoslaganda;
- yalpi mahsulotdagi MD ulushining o'sishi;
- to'planish darajasining pasayishi;

Hozirgi vaqtda iqtisodiy o'sishni odatda shunday deb atashadi: o'sish nisbatiga qarab yoki bu tur intensiv omillar tufayli real YaMM. Agar intensiv o'sish omillaridan olingan real YaMM ulushi 50% dan oshsa, u holda iqtisodiyot asosan o'sishning intensiv turi bilan tavsiflanadi. Va aksincha, agar yalpi ichki mahsulotning real o'sishi ulushi intensiv hisobiga olinadigan bo'lsa Yalpi ichki mahsulotning umumiy o'sishining 50 foizidan kamrog'ini tashkil etadigan omillar bo'lsa, unda iqtisodiy o'sish asosan ekstensiv sifatida tavsiflanadi. Binobarin, real hayotda iqtisodiy o'sishning ekstensiv yoki intensiv turlari sof shaklda mavjud emas. Shuning uchun real iqtisodiy o'sishni tahlil qilishda asosan iqtisodiy o'sishning ekstensiv yoki intensiv turlarini ajratib ko'rsatish odat tusiga kiradi.

Foydalanilgan adaboyotlar

1. McConnell, Campbell R. Economics: principles, problems, and policies 17th ed. 2008 page 411.
2. Djumaeyev Z.A. Makroistisodiyot. O'quv qo'llanma-N. «Innovatsion rivojlanish nashriyot- matbaa uyi» 2018 -300 bet.
3. Gregory Mankiw. Macroeconomics. 9 th edition. Harvard University NY.: Worth Publishers.2016.
4. Abel A.B., Bernanke B.S., Croushore D. Macroeconomics. 8 th edition. USA: Amazon, 2013.
5. Кураков, Л.П. Экономика: учебник для вузов / Л.П. Кураков, Г.Е. Яковлев. -М.: Гелиос АРВ, 2011, 540 с.
6. Кураков, Л.П. Экономическая теория: учеб, пособие / Л.П. Кураков, М.П. Владимирова, В.Л. Кураков. - Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2006, 696 с.
7. Золотарчук В.В. Макроэкономика: Учебник. -М.: ИНФРА-М. 2015, 537 с
8. Гусейнов Р.М., Семеникина В.А. Макроэкономика. Учебное пособие -М.: 2014, 254 с.
9. Воронин А.Ю., Киришин Н.А. Макроэкономика-1. Учебное пособие.-М.: НИЦ Инфра-М. 2013, 110 с.
10. Ивасенко А.Г., Никонова Я.И. Макроэкономика. Учебное пособие-Москва: КиоРус, 2016, 314 с.
11. Ishmuhamedov A.E., Djumaev Z.A., Jumaev * Q.X. Makroiqtisodiyot: O'quv qo'llanma.T.: O'zbekiston Yozuvchilar yushmasi aqdabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005, 192 bet.
12. Марыганова Е.А., Шапиро С.А. Макроэкономика . Экспресс курс.: Учебное пособие-М: КНОРУС, 2010, 302 с .